

De Reformatie in Europa. B. Scribner, R. Porter en M. Teich ed., *The Reformation in national context* (Cambridge University Press, Cambridge 1994) x + 236 blz. £ 30. ISBN 0-521-40150-0.

This collection transcends the rigidities of confessional historiography, which saw the sixteenth-century European Reformation as a matter of local variants going back to a monogenesis in the 'Luther affair' of 1517, by presenting comparative reflections on the Reformation in the sense of a broader religious, social, and political phenomenon. Rather than a comprehensive factual account, it consists of interpretative essays by twelve historians, who focus on the similarities and differences involved in local experiences of religious reform. They review the course of the Reformation in Germany (Bob Scribner); Switzerland (Kaspar von Greyerz: the economically indispensable mercenary service was at heart of the rejection of the Reformation by the political leadership of Central Switzerland); France (Mark Greengrass, quoting Georges Livet: 'The central drama, and fallacy, of the French Reformation lay in the attempt to win over the support of the monarchy'); the Low Countries (Wiebe Bergsma); England (Patrick Collinson: 'the English Reformation, which created no personalised 'isms', put in the place of any single leader the text of the Bible in English, and the autodidactic authority of the bible-reading layman and woman'); Scotland (Julian Goodare); and Scandinavia (Ole Peter Grell).

Fortunately, not only the major theatres of reform, but the Central and Southern European regions each claim a chapter as well. Those on Spain and Italy seek to explain why the Reformation never took off in these countries, which did not seem any less ripe for religious reform. Henry Kamen points to the fact that Spain was a multi-cultural society where the coexistence of muslims and jews with christians throughout several centuries had created quite a different perception of heresy, in which dissent was seen as cultural rather than ideological, racial rather than theological. While in Northern Europe the parameters of dissent were historically limited to official christianity, in the peninsula religious confrontation was directed against the

Arabic and jewish tradition, which apparently left Spanish christianity with too little time and energy to produce dissent of its own. As to the 'non-event' of the Italian Reformation, Silvana Seidel Menchi points to a certain individual religious hybridism. While a convoluted style of preaching initially bore little fruit in disseminating the movement ('Ambiguity was both the strength and the weakness of philo-Protestant preaching in Italy'), repression led to the emergence of conventicles and 'religious chameleonism' (1555-1571), contributing to its sectarianisation, fragmentation, isolation, and eventual extinction in the 1580s.

Among the main reasons for the failure of the Polish Reformation, Janusz Tazbir mentions the indifference of the common people towards a new faith, which offered no hope of improvement in their living standards. 'The Reformation appeared as a form of ideological fancy dress used in the struggle for noble privilege (...) rather than as a movement of radical reform of the church.' In Hungary, interestingly, the 'most striking feature was the attention paid to the cultural demands of the people' (Katalin Peter). In his essay on Bohemia, František Kavka confusingly speaks of two Reformations, the first being the popular, non-conformist, and eschatologically coloured Czech Reformation, which laid the foundations for the Hussite revolution 1419-1436 and found its historical fulfillment in the 'second Reformation' of the sixteenth century, thus ignoring the proper application of the term, which denotes the calvinising movements in lutheran territories in the age of confessionalism.

The Reformation in the Low Countries, initially 'an undifferentiated movement for renewal with a multiplicity of heretical voices', was dominated by the anabaptists, the first to break away from the Catholic Church, and the calvinists, who for the most part were only 'sympathisers' (*liefhebbers*), evading church discipline by not attending holy communion. Bergsma denounces the inaccuracy of Geyl's and Rogier's 'protestantisation

thesis', pointing out that until 1650 the Reformed Church grew only slowly. He follows J.J. Woltjer in placing alongside the anabaptists and calvinists the so-called neutralists (the large middle group of people who were unwilling to make a choice for one of the larger religious tendencies), and an 'innumerable multitude' of atheists and libertines. In Bergsma's view, it was precisely in this absence of religious homogeneity and a state church that the Dutch Republic differed most from the other countries. The Reforma-

tion had not been guided from above, and this resulted in an 'exceptional tolerance'.

All in all, these succinct, high-quality essays, supplemented with extensive documentation and a fine 'Comparative overview', will be helpful to the reader who desires to make his way quickly in the recent international historiography on the Reformation in its various distinctive national contexts.

W. JANSE

Joodse wetenschap. David B. Ruderman, *Jewish thought and scientific discovery in early modern Europe* (Yale University Press, New Haven en Londen 1995) xi + 392 blz. + ill. £ 20. ISBN 0-300-06112-9.

Het onderwerp van dit boek is niet, zoals de titel wellicht doet vermoeden, de *bijdrage* van joodse denkers aan de vroegmoderne wetenschappelijke ontdekkingen. Eerder behandelt het de verschillende manieren waarop joodse denkers *reageerden* op de wetenschapsrevolutie. Ruderman bestudeert de verhouding tussen jodendom en wetenschap in de vroegmoderne tijd, een periode die volgens hem door schrijvers van de joodse geschiedenis lange tijd verkeerd is opgevat. Verschillende historici hebben recentelijk protest aangetekend tegen het eenzijdige beeld van het vroegmoderne jodendom, als zou het nauwelijks contact hebben gehad met de niet-joodse beschaving: zo bijvoorbeeld Jonathan Israel, Moshe Idel en Robert Bonfil, die allen hebben betoogd dat de joden wel degelijk voeling hadden met de hen omringende economische en culturele ontwikkelingen. Bij deze recente tendens in de joodse historiografie sluit Ruderman zich expliciet aan. Hij beoogt met zijn boek te laten zien dat er in de vroegmoderne tijd sprake was van een aanzienlijke belangstelling van joodse denkers voor de nieuwe wetenschappelijke ontwikkelingen, en dat het niet om religieuze, maar om sociale redenen was dat de joodse bijdrage tot de wetenschapsrevolutie zo beperkt is geweest.

Teneinde deze bewering te staven behandelt Ruderman een aantal vroegmoderne joodse geleerden en hun manier van omgaan met de onvermijdelijke

tegenstrijdigheden tussen wetenschap enerzijds en de religieuze traditie anderzijds. Drie groepen denkers komen aan de orde: de Ashkenazische kringen in Krakau rond Isserles en in Praag rond de Maharal, verschillende joodse alumni van de medische faculteit te Padua, en ten slotte de gemeenschap van artsen met een converso-achtergrond.

De belangrijkste bijdrage van de eerste groep, en dan in het bijzonder van de Maharal, tot het latere joodse denken over wetenschap en religie, acht Ruderman het aanbrengen van een scheiding tussen fysica en metafysica. De wetenschap, die zoekt naar natuurlijke oorzaken, kan volgens deze visie vrijelijk haar gang gaan zonder ooit in conflict te komen met de religieuze openbaring, die zich uitsluitend bezighoudt met de essentie der dingen.

Deze scheiding tussen fysica en metafysica loopt als een rode draad door Rudermans boek heen. Hij laat zien hoe zowel de meest prominente joodse medici uit Padua als de artsen met een Sefardische converso-achtergrond elders in Europa, zeer geïnteresseerd waren in de wetenschappelijke ontwikkelingen van hun tijd, en hoe ze deze trachtten te verzoenen met hun geloof door te benadrukken dat wetenschap slechts tot voorwaardelijke kennis leidt, en dat er daarboven ruimte is voor de openbaring van het geloof. Meermalen wijst Ruderman op de overeenkomst die deze houding vertoont met die van 'mitigated scepticism', een